

Expressió, Cultura i Cohesió Social

INTRODUCCIÓ: ÀMBIT DE LA REFLEXIÓ

Expressió, cultura i cohesió social és el títol escollit per encapçalar la Jornada de Reflexió d'enguany del Consell Escolar de Catalunya. Tot i que aquests àmbits són molt amplis, el fet que el debat tingui lloc en el si del Consell centra i concreta la reflexió preferentment en el camp de l'educació.

Hi ha un consens general que l'educació artística i l'educació física haurien de desenvolupar la capacitat d'*expressió artística i corporal* i també la comprensió de les manifestacions artístiques, és a dir, la capacitat de totes i cada una de les persones d'entendre i fruit de la *cultura* i, per tant, d'accedir als béns culturals, la qual cosa és imprescindible per assolir la *cohesió social*. I potser allò que és més important, la capacitat de conèixer-se un mateix i conèixer els altres, i contribuir a un entorn de comunicació i entesa.

Sense perdre de vista que els diversos camps de l'educació artística tenen molts aspectes en comú, i que cal fer una reflexió global, ha semblat oportú considerar quatre àrees, cadascuna de les quals es debatrà en taula rodona: l'*expressió musical*, l'*expressió visual i plàstica*, l'*expressió corporal* i l'*educació física* i l'*expressió literària*.

Encara que al títol de les diverses àrees hi figuri només la paraula *expressió*, no vol dir que ens hàgim de limitar únicament a aquest aspecte. El títol general preval, òbviament, sobre els títols sectorials, que s'han abreujat per evitar que siguin excessivament repetitius.

Per tot el que hem dit quan parlem dels ensenyaments artístics, també inclourem l'*expressió literària*. La reflexió que es planteja en tractar de l'educació musical, la visual i plàstica i l'*expressió corporal* és plenament vàlida quan parlem de l'*expressió literària*. La posició conceptual que ocupa la literatura al llarg del currículum ha fet que el seu vessant artístic quedi sovint desatès. És per això que creiem que és un encert considerar l'*expressió literària* al costat de les altres expressions artístiques.

Des del reconeixement de la seva funció formativa, l'objectiu del debat hauria de ser tractar els aspectes de cada àrea des d'una visió operativa, per posar de manifest les mancances i proposar solucions.

SITUACIÓ ACTUAL DELS ENSENYAMENTS ARTÍSTICS

Convé remarcar que la LOGSE ha representat un avanç important tant en la introducció de les àrees artístiques en els ensenyaments de règim general, com en la implementació, la regulació i la compatibilització dels ensenyaments de règim general amb els de règim especial.

Tanmateix, un tret comú dels ensenyaments artístics i esportius és una insuficient consideració social, ja que sovint són percebuts com a minoritaris i clarament prescindibles. És obvi que aquesta valoració és errònia per diverses raons. Podem esmentar, entre altres consideracions, com aquests ensenyaments han de contribuir al desenvolupament personal, a la inserció en el grup social, a la transmissió i a la creació cultural, i al foment de la cohesió social a través del coneixement de la pròpia cultura, el coneixement d'altres cultures i el seu respecte i valoració.

Per superar aquesta percepció, cal que en aquestes àrees utilitzin les metodologies més adients per poder desenvolupar i treballar aspectes que els són propis, i no emprar metodologies d'altres àrees més "valorades" socialment. És en aquest sentit que en cada àrea es fa referència a aquests aspectes, i es posa de manifest que en les àrees artístiques la metodologia accentua les dimensions vivencials de plaer i satisfacció, inicialment personals i després col·lectives. Les vivències artístiques acompanyen l'aprenentatge. Així, l'educació artística ha d'anar encaminada cap a la sensibilització estètica i expressiva, tenint present l'evolució de la personalitat de l'alumne/a perquè pugui adquirir els coneixements i les habilitats que l'ajudin en la seva formació integral.

Per una part, doncs, convindria millorar aquesta percepció que de vegades té la societat i enfortir els ensenyaments artístics, perquè habiliten l'alumne/a amb coneixements i competències de gran utilitat en el món de les relacions humanes i alhora compten amb moltes sortides professionals i, per tant, ajuden en la inserció social i laboral. Hi ha moltes professions relacionades amb aquests ensenyaments. L'educació artística és polivalent i potent per atendre les diferències. Cal entendre-la d'una manera àmplia. En tot cas, cal assenyalar que l'augment i la diversitat de demandes en els diferents camps professionals de la comunicació audiovisual, el disseny i la tecnologia, en general, han obert unes expectatives molt positives i engrescadores cap a aquests ensenyaments.

De l'altra, cal no oblidar que els nostres alumnes viuen immersos en una societat en què la comunicació, la publicitat i els mitjans audiovisuals ho impregnen tot i, per tant, s'hauria de produir una potenciació natural d'aquestes àrees.

Un aspecte fonamental és assegurar que la formació inicial i permanent del professorat incideixi tant en el vessant psicopedagògic com en els continguts específics de les àrees.

Considerem que l'educació artística té una gran potencialitat transversal que caldria aprofundir. Tal com es recull en les conclusions de la Conferència Nacional d'Educació, "la transversalitat no rau en la realització esporàdica de lligams puntuals entre els

departaments, sinó en una coordinació i trobada entre els llenguatges”. I també: “El treball de projectes comuns interdisciplinaris no hauria de ser una sobrecàrrega sinó una fita”.

En el moment actual, justament aquells àmbits d'expressió que cavalquen entre diverses àrees, com per exemple el teatre, la dansa, són els que tenen una presència més reduïda a l'escola i gairebé sempre acaben sent una activitat fora de l'horari lectiu.

Les activitats extraescolars es nodreixen i són complementàries d'aquests ensenyaments artístics. Així, és important considerar com es pot prolongar l'acció educativa de l'escola més enllà de l'horari i del període lectiu. En aquest sentit, l'escola hauria de poder compartir, amb el seu entorn proper i territori, moltes actuacions i projectes comuns de dinamització cultural.

Finalment, l'experiència artística compartida en un món de procedències, costums, cultures i estètiques artístiques diverses, igualment valuoses, -ho subratllem especialment- ha d'ajudar a la comprensió mútua i, alhora, aconseguir ser un dels eixos vertebradors de la cohesió social necessària per al manteniment dels trets d'identitat de la societat catalana.

EXPRESSIÓ MUSICAL

La introducció de la música a totes les etapes educatives és un fet relativament recent, ja que va ser la LOGSE que ho va establir. Ara la presència de la música a l'escola ofereix una gran diversitat de situacions i el fet més positiu és la implantació de la música a tots els nivells educatius.

La necessitat de l'aprenentatge de la música com a element de desenvolupament humà i de cohesió social, comú a tots els ensenyaments artístics, és òbvia. A més, hi ha tot d'elements que ho justifiquen. Entre ells, la presència extraordinària de la música en la nostra societat i sobretot en la joventut, així com la importància que els diferents ritmes i, especialment, les lletres de les cançons tenen en la configuració dels valors i el pensament dels adolescents i els joves. Caldria que el professorat sabés treure profit de la motivació tan gran que l'alumnat té per la música que els és més propera. Així, aquest bagatge de coneixements hauria de servir per apropar l'alumnat a totes les altres manifestacions musicals, més cultes o més clàssiques, que potser, d'entrada, queden lluny dels seus interessos immediats.

L'expressió musical de l'alumnat, sigui a través del cant, sigui a través de la iniciació a un instrument, requereix certament un esforç, entre altres coses, d'aprenentatge de la lectura del llenguatge musical. Però també hi ha un aspecte lúdic i gratificant, que cal promoure i que ha de ser un dels objectius prioritaris del professorat, igual que als altres àmbits artístics considerats. És cert que l'aspecte lúdic pot ser present fins i tot a les àrees aparentment més àrides, però en la música és evident. Mitjançant l'expressió musical podem contribuir a superar la idea, que encara subsisteix, que l'esforç d'aprendre és incompatible amb passar-s'ho bé. A més, l'expressió és el millor camí per tal de poder aprendre a gaudir de l'audició musical, per interessar-se per la història de la música i, alhora, és un estímul per entrar en el camp de l'escriptura musical. Sense oblidar la importància que també té, per a aquesta

finalitat, detectar i comprendre els diferents estils musicals i el mestissatge que es produeix, fruit de les influències de diverses cultures.

És un fet que la música encara pateix d'una certa consideració insuficient a l'escola, igual que les altres àrees artístiques. L'àrea de música ha de ser reconeguda plenament com un contingut bàsic del sistema educatiu i cal que hi hagi un consens per esmerçar-hi els esforços i els recursos necessaris. La música no només ha de ser una activitat important a l'educació primària, sinó que els alumnes han d'acabar l'ensenyament obligatori amb una base musical sòlida.

L'educació musical ha d'impulsar i afavorir la plena integració dels alumnes. El fet que ells o elles participin junts en el cant coral, en la pràctica instrumental, en la dansa, etc., condueix, necessàriament, a una coordinació i entesa entre les persones que ho executen, tot afavorint, d'una manera natural, la capacitat d'escoltar o d'estar atent als altres. A més, la música facilita, en gran mesura, compartir vivències musicals amb els companys i permet enriquir la relació afectiva i el coneixement, alhora que ajuda a establir debats i reflexions sobre les valoracions de la qualitat musical, la qual cosa contribueix a relativitzar les opinions i els gustos propis.

És evident que l'alumnat té capacitats i predisposicions diverses cap a la música. El professorat ha d'atendre tots els alumnes, valorar-ne adequadament els progressos i vetllar perquè per a ells la matèria no es converteixi en un obstacle. D'altra banda, hi ha els alumnes que segueixen estudis musicals d'ensenyaments de règim especial i que poden tenir uns coneixements molt per sobre de la mitjana de la classe. Atendre aquesta doble diversitat és un repte que no podem ignorar.

En relació amb la transversalitat desitjable dels llenguatges artístics, cal remarcar la necessitat de realitzar d'una manera no esporàdica activitats que relacionin l'àmbit de l'expressió musical amb el de l'expressió corporal (dansa) i el de l'expressió literària (teatre), en l'expressió visual (cinema, documentals,..), com també amb altres manifestacions culturals vinculades amb àrees com la història, la filosofia, les matemàtiques, etc. Això és més important encara a secundària, on es tendeix més a considerar cada àrea com un compartiment estanc.

EXPRESSIÓ VISUAL I PLÀSTICA

La valoració social a l'àmbit escolar de l'àrea visual i plàstica no és exactament la mateixa que a la resta d'ensenyaments artístics. En aquest cas, la incorporació del dibuix tècnic als ensenyaments d'enginyeria, arquitectura i, fins i tot, la necessitat de coneixements de dibuix per interpretar els plànols per a altres oficis relacionats amb la construcció i la indústria ha fet que els coneixements d'aquesta àrea es valorin per la seva utilitat. També cal remarcar la importància que estan adquirint els estudis relacionats amb el disseny, que tenen moltes sortides professionals i que, per tant, ajuden a la inserció laboral.

Tanmateix, com a totes les altres matèries que formen part tradicionalment dels ensenyaments escolars, hi ha encara un debat pendent al nostre país sobre quin és el model d'educació artística que cal seguir. Més enllà de l'ensenyament d'habilitats i tècniques, cal anar cap a un model global que incideixi tant en l'educació estètica, en l'aprendre a "mirar" i valorar les imatges, els colors, les formes, com en l'aspecte emocional i que sigui -tant com es pugui- transversal, és a dir, vinculat als coneixements del medi natural, de les ciències socials, de les matemàtiques, etc. Aquesta transversalitat no es contradiu amb un nucli central –emocions, creativitat, sensibilitat –, del qual se n'ha de fer responsable una àrea concreta, en aquest cas la de visual i plàstica.

Aquest model global ha d'estar vinculat també amb el món i amb les problemàtiques socials i polítiques, sense oblidar les estètiques actuals més enllà dels aspectes clàssics (dibuix, pintura i escultura). I, no cal dir-ho, ha de ser pensat per tal de proporcionar a tothom aquell bagatge de coneixements indispensable per a tots els ciutadans. En aquest sentit, incidim en la necessitat de continuar amb els esforços per pal·liar els dèficits que ha tingut aquesta àrea.

S'observa que a primària es treballa molt l'expressió i en canvi a secundària es treballen més els conceptes i la història de l'art. Tot i que és cert que els conceptes han de venir després d'allò que és concret i real, i no a l'inrevés, ni a primària s'han de deixar de banda els conceptes ni a secundària es pot deixar arraconada l'expressió.

Amb l'objectiu d'avançar en l'enfocament de continuïtat entre la primària i la secundària, caldria comptar, també, en l'educació primària amb una persona especialitzada en l'àrea de visual i plàstica, la qual cosa significa que en el període de formació inicial del professorat cal preveure aquesta especialitat.

Per acabar, cal no oblidar que per millorar els procediments emprats en aquesta àrea, és convenient el desdoblament del grup-classe, com també poder disposar d'aules específiques de visual i plàstica.

EXPRESSIÓ CORPORAL I EDUCACIÓ FÍSICA

En aquesta àrea encara cal aclarir millor quins són els objectius de l'educació física a l'escola, per tal de poder distingir ben bé entre l'educació física i l'esport competitiu, que es complementen, i, a la vegada, per poder evitar aquells elements distorsionadors que es mantenen sovint vigents en l'educació obligatòria i introduir-hi aquells que en són absents o es tracten poc.

En l'educació de tota persona, sigui infant, jove o adult, el component físic no s'ha d'oblidar mai, sempre s'ha de tenir present el benestar corporal, les ganes de mantenir una bona activitat física en la vida quotidiana i fer una vida saludable. Aquest ha de ser el gran objectiu de l'àrea i, en canvi, potenciar unes habilitats estàndards en uns determinats esports hauria de ser només un mitjà per aconseguir els objectius enunciats i no pas una finalitat en si mateixos.

Així, doncs, seria bo evitar intervencions didàctiques que en comptes de propiciar que els alumnes facin amb el seu cos allò que són capaços de fer, els posen davant d'uns models i d'uns estereotips irrealitzables. L'escola té la missió d'educar el cos, i l'esport d'elit és una altra cosa. L'educació física és una matèria educativa i, per tant, és tan important l'ordre, la higiene, la socialització o el respecte com els exercicis concrets que es puguin fer per educar en aquest sentit.

Dins del currículum obligatori, cal potenciar molt més l'expressió corporal perquè tingui entitat pròpia. A vegades els alumnes més grans, que es troben en una època de conflicte corporal i personal, són els que més ho necessiten. En aquest aspecte, es donen moltes experiències reeixides que responen a les necessitats dels alumnes.

Convé tenir clar que l'educació física és una àrea tan important com les altres i que s'ha de coordinar dintre del projecte de cada centre, sense que això vulgui dir haver d'importar alguns dels procediments d'altres àrees, com són certes proves d'avaluació de continguts excessivament teòrics, en una mena d'intent per aconseguir una certa equiparació per una via inadequada.

L'esport ha de permetre desenvolupar habilitats motores i proporcionar actituds i hàbits que afavoreixin un tarannà de vida saludable, a més de donar pautes per aprendre i desenvolupar aptituds tècniques i estratègiques específiques segons l'esport que es practiqui. Al mateix temps, ha de servir per aprendre a cooperar i competir amb esportivitat, a respectar els altres i les seves opinions, a respectar les regles, a prendre decisions davant conflictes, a valorar l'esforç i, sobretot, a gestionar l'èxit i el fracàs (o no èxit). Per tal que l'esport no tingui una dimensió estrictament competitiva, cal que es treballin una sèrie d'aspectes: allò que és important no és guanyar, tot i no perdre-ho de vista; el fracàs no es sinònim de perdre; l'èxit no és sinònim de victòria, sinó que aquell es basa en lluitar al màxim per aconseguir la victòria portant a terme el pla que anteriorment l'equip s'havia planificat. En aquest sentit, és molt important valorar com a èxit l'ajust que s'ha realitzat respecte a allò que s'ha planificat.

D'altra banda, tot i que l'esport interescolar ben fet pot afavorir la vinculació i l'estima dels alumnes pel seu centre, cal vetllar perquè no es reproduïxin certes actituds i comportaments poc cívics que malauradament es donen sovint en l'esport.

Es constata que l'esperit competitiu és molt fort en aquesta àrea i és evident que cal reorientar-lo i posar l'accent en l'aspecte lúdic, la qual cosa contribuirà més endavant a una actitud més cívica de les persones com a espectadors de l'esport professional. Per altra banda, és necessari revitalitzar i potenciar les actituds d'autocontrol, l'autoestima, la relació amb els altres, la companyonia, etc., i evitar els comportaments sexistes.

En relació amb les activitats extraescolars, tan importants en aquesta àrea en tot l'ensenyament obligatori, cal fer notar que han de formar part d'un mateix projecte de centre, com també que les persones responsables d'aquestes activitats necessiten una preparació i

una formació adequades. No n'hi ha prou que siguin persones considerades expertes d'un esport determinat, perquè no és suficient per saber educar.

EXPRESSIÓ LITERÀRIA

Més enllà de totes les raons ja exposades que justifiquen la necessitat dels ensenyaments artístics, cal dir que el domini de la paraula, és a dir, la capacitat d'expressar fluidament les idees tant oralment com per escrit és imprescindible per viure en democràcia.

Quan parlem de llengua no podem perdre de vista que ens referim tant a patrimoni cultural social, comunitari, com a vehicle, mitjà, instrument d'expressió de la cultura i, en conseqüència, d'una eina de cohesió.

En la línia del que dèiem al començament sobre la insuficient consideració dels ensenyaments artístics, cal reconèixer que en aquest camp és força general la idea que l'expressió literària-poètica és prescindible. Les competències bàsiques exigeixen que l'alumnat acabi l'ensenyament obligatori sabent elaborar un text d'una manera correcta, però no diuen res de la necessitat que tota persona sàpiga elaborar textos de caràcter específicament literari, com pot ser la descripció, la narració o la composició d'un poema. I sense aquest exercici, ni que sigui en un grau elemental, difícilment l'alumnat serà capaç d'aconseguir la fluïdesa que necessita per exposar les seves idees, per ser capaç de persuadir i commoure el receptor del missatge i per detectar els paranys del sofisma i la demagògia quan n'és ell el receptor.

D'altra banda, com a totes les activitats artístiques, el fet de produir textos literaris, amb tot allò que comporta de gaudi, de trobar la paraula escaient o la manera clara i efectiva d'expressar una idea, o el joc d'encaixar les paraules en un vers mitjançant el ritme i la rima, representa un esforç, però té també un aspecte lúdic. I, com passa amb les altres formes d'expressió artística, la creació pròpia també pot ajudar l'alumnat a adquirir perspectives per valorar les grans obres de la literatura.

Així, l'alumnat ha d'adquirir aquesta capacitat d'elaborar textos literaris no solament de la forma més tradicional, amb paper i llapis o ploma, sinó aprenent a usar tots els recursos que les tecnologies de la informació ofereixen per facilitar la feina.

Remarquem la necessitat de la lectura com a eina per aprendre a escriure bé i com a eina per a la formació intel·lectual i del pensament. Fomentar en l'alumnat l'hàbit de la lectura és imprescindible i, en aquest cas, l'exemple és fonamental. Per tant, caldria que l'alumnat veiés que el professorat i els pares llegeixen d'una manera habitual.

La presència de la literatura al currículum, pel fet d'estar inclosa dins l'àrea de llengua, pateix de les mateixes mancances de totes aquelles àrees que no estan reconegudes com una matèria específica, i aquesta insuficiència es reflecteix tant a la literatura universal com a la literatura catalana. No s'ha d'oblidar que l'àrea s'anomena "llengua i literatura" i, per tant, caldria posar més accent en aquesta darrera.

L'estudi de la literatura i, en concret, la lectura d'obres cabdals de la literatura catalana, permet a l'alumnat -a més d'altres finalitats estètiques, formatives i creatives- conèixer la realitat i la història del nostre país, com també vincular-se a la tradició literària catalana.

Així, doncs, els recursos artístics del llenguatge possibiliten expressar expectatives, sentiments i, en definitiva, el pensament, per la qual cosa és fonamental que l'alumnat assolixi les capacitats que li permetin dominar la pràctica d'aquests recursos.

Hem dit en parlar de la situació actual dels ensenyaments artístics que el teatre és gairebé sempre una activitat extraescolar i fora de l'horari lectiu. Aquesta situació difícilment es corregirà si no s'integra el teatre com una activitat més de l'àrea. Caldria prendre mesures positives perquè es pogués garantir l'ensenyament del teatre en horari lectiu.

Per acabar, vista la necessària transversalitat dels llenguatges artístics, el teatre ha de ser una activitat que ha d'aprofitar les sinèrgies que pot produir la cooperació amb les àrees de visual i plàstica, de la música i de la dansa i en altres àrees on l'escenificació d'una situació pot ser molt aclaridora per la seva comprensió. En aquest sentit, és imprescindible que els centres estiguin dotats d'especialistes en la pràctica del teatre.

CONCLUSIONS I PROPOSTES

D'acord amb l'Informe Delors, dos dels quatre pilars bàsics de l'ensenyament obligatori són aprendre a ser, és a dir, la capacitat de desenvolupar-se personalment, i aprendre a viure junts, que és la base per a la cohesió social. En tots dos els ensenyaments artístics hi tenen una importància cabdal. El coneixement de la música, les arts visuals, l'escriptura, la dansa, com a vehicles culturals permet inserir-se plenament en la societat, conèixer i respectar altres cultures, i promocionar noves formes d'expressió i de realització cultural. A la vegada ajuden a viure, a gaudir i a expressar-se i a comunicar-se amb els altres.

Les polítiques educatives haurien de potenciar aquests ensenyaments per equilibrar-los amb altres àrees a fi d'aconseguir una educació integral. Aquesta necessitat de potenciar molt més els ensenyaments artístics com a llenguatges instrumentals va lligada també amb la transversalitat que hi ha d'haver entre ells i entre els altres llenguatges. La relació interdisciplinària s'entén com una planificació curricular on la coordinació respongui a un model pedagògic al servei de la formació, els coneixements i els valors.

Tal com hem esmentat al llarg del document, un objectiu irrenunciable de l'ensenyament bàsic és aconseguir que l'alumnat pugui conèixer i gaudir de totes les expressions artístiques, i la pràctica, l'expressió, el foment de la creativitat constitueixen el millor – i potser l'únic- camí per aconseguir-ho.

Especialment per a les arts escèniques, es demana una revisió de les àrees curriculars, a fi que siguin reconeguts com a matèries i tinguin un professorat i un temps de dedicació específics dins del marc horari establert.

La relació i la continuïtat d'aquests ensenyaments entre les etapes de l'ensenyament obligatori són imprescindibles i, per això, cal millorar la coordinació entre els centres i formar equips d'especialistes que assegurin la coherència dels projectes curriculars, així com millorar els equipaments i els mitjans necessaris per dur-los a terme. Cal assenyalar que un dels aspectes d'una política d'educació artística adient és potenciar la permeabilitat que hi ha d'haver entre l'escola i el seu entorn social.

Així mateix, cal garantir la continuïtat de l'oferta en l'etapa postobligatòria, amb l'augment de places i centres on s'imparteixen cicles formatius d'ensenyaments artístics i també amb els ensenyaments superiors que han estat una realitat a partir del desenvolupament de la LOGSE.

A més, cal considerar quina relació hi ha d'haver entre els centres de règim general i aquells que imparteixen ensenyaments de règim especial o els clubs on entrenen adolescents en edat d'escolarització obligatòria, per afavorir i millorar la formació tant de l'alumnat com del professorat.

Un altre aspecte rellevant és la complementarietat entre les activitats lectives i extraescolars, que han de formar part d'un mateix projecte de centre. Alhora, cal vetllar perquè les activitats extraescolars comptin amb professionals amb la preparació pedagògica pertinent, com també que econòmicament estiguin a l'abast de tot l'alumnat sense exclusió.

En definitiva, es constata la importància i la necessitat dels ensenyaments artístics com a eines de coneixement i com a llenguatges instrumentals que ajuden a la formació integral de la persona. Tot l'alumnat ha de poder desenvolupar les seves capacitats d'expressió artística i corporal, per comprendre i gaudir de les manifestacions artístiques de la nostra cultura i de les altres i, per tant, accedir així als béns culturals, a més dels materials, la qual cosa és imprescindible per assolir la cohesió social.